

VUKOSAVA ATANACKOVIĆ-SALČIĆ

RIMSKI EPIGRAFSKI SPOMENIK IZ KAZANACA KOD GACKA

Na području Gacka su dosada bili retki rimski natpisi, iako se u antičko doba nalazilo na frekventnim raskrscima rimskih puteva u pravcu severa i juga i bilo povezano sa glavnim rimskim cestama od Epidaura (Cavtat) do Argentariuma (Srebrenica).¹ Jedan od većih razloga za to je arheološka neistraženost antičkih lokaliteta, ali i nedovoljno naučno proučavanje ove problematike. Međutim, na užem i širem području, u naseljima uz antičke komunikacije ovog dela rimske provincije Dalmacije, pronađeni su pojedinačni antički spomenici s natpisima, koji su jednim delom uneli više svetla u proučavanje rimske epigrafike u prvim vekovima rimske dominacije i kasnije, kada je izvršena romanizacija stanovništva u ovim krajevima. Tako bi trebalo pomenuti antička istraživanja rimskih natpisa iz doline Trebišnjice: Panik, Kosijerovo, Dobrićevo i Mosko, te nalaze epigrafskih spomenika u Ljubomiru (Ukišići), Bihovu, Humu, Veličanima i Trebimlji,² te iz Bileće, Korita i Fatnice.³ U ovu grupu epigrafskih nalaza spadaju i rimski natpisi sa nekropole Komini iz Pljevalja i nalazi iz Prijepolja na Limu u Crnoj Gori.⁴

Jedno od poznatih većih antičkih naselja nalazilo se na lokalitetu Trgovište u selu Kazancima, gde je nađeno najviše antičkih ostataka, a među njima jedna *arula* bez natpisa, kamena greda i stupe; zatim na lokalitetu Uzdolje (Dobri Do), pored veće srednjovekovne nekropole stećaka, vidljivi su ostaci rimske zgrade, jedan prelomljeni stub od građevine i ornamentisani korniš. Pretpostavlja se da je na Trgovištu bila *villa rustica*. Jedan antički objekat se nalazio u Novim Dulićima na lokalitetu Sige s očuvanim temeljnim zidovima i velikim obrađenim kamenim blokovima sa profilacijom.⁵

Okolnosti nalaza

U blizini lokaliteta Trgovište u podnožju Brljevske glavice nađen je slučajno 1984. godine rimski nadgrobni spomenik s epigrafskim natpisom. Ovaj novi nalaz je značajan jer potvrđuje ranije tvrdnje naučnika o većem naselju na ovim lokalitetima u Kazancima i Novim Dulićima. Ostaci antičkog naselja ustanovljeni su i kasnije, i to na više njiva na navedenim lokalitetima.⁶

Kameni rimski spomenik pronašao je meštanin Milivoje Stanjević pri obradi njive na dubini od 0,40 m. Spomenik je ležao s natpisom okrenutim prema zemlji i, zahvaljujući tome, očuvao se plitko urezan duktus slova. Iste godine profesor Novak Studo Mandić ga je preuzeo od nalazača i preneo u muzejsku zbirku u Gacko. Nalaz toga značajnog spomenika je kratko objavio, a natpis delimično pročitao.⁷ Ljubaznošću N. Mandića saznala sam za ovaj spomenik, koji mi je ustupio za naučno publikovanje, na čemu mu se najsrdačnije zahvaljujem.

Opis spomenika

Kameni nadgrobni spomenik (v. sliku) je u obliku deblje ploče dimenzija 64 x 55 x 17 cm. Ploča je oštećena na desnom gornjem uglu. Spomenik je izrađen od tvrdog krečnjaka, tzv. jabučara, dosta lošeg kvaliteta jer na površini ima prirodne pukotine, što je i bio razlog da su neka slova nejednako isklesana, a u nekim delovima je natpis nečitljiv. Natpis je preko čitave površine ploče raspoređen u šest redova nejednake visine slova. Slova su pisana dobrim rukopisom, u formi capitale quadratis, podvučena horizontalnim crtama. Razmak između redova je 2—3 cm, a visina slova po redovima je: prvi red 10 cm, drugi red i treći 6 cm, četvrti i peti red 4 cm, a šesti red 6 cm.

Čitanje natpisa:

Temus (filiae), B(a) / tonis fil(io) /
Narensai / Annaei, ann(or)um / XXV hic sita /⁵ est.

Transliteracija:

Temus (kći), Batonova, sina (iz plemena) Narensai, (i iz porodice) Anneia, (umrla u) 25. godini (života). Ovde je njeno mesto (Ovde je zakopana).

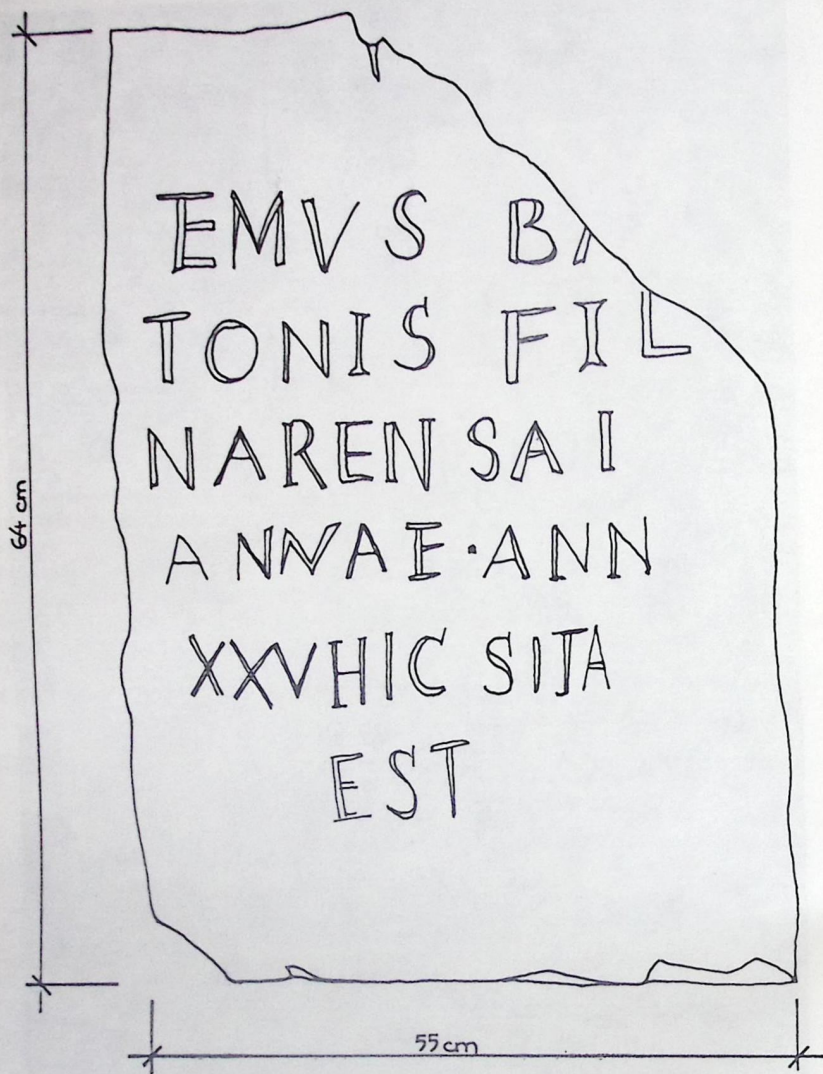
Ligature: 1. TE, 4. EI.

Natpis se datira u II i III vek n. e.

U natpisu se navodi, kako se iz čitanja saznaje, naziv Narensa, koji je starolatinski naziv za ilirsko pleme koje se nalazilo u planinskom delu severne Hercegovine, na području Jablanice, Konjica, Glavatičeva, Gacka i Nevesinja i dela Crne Gore u Pljevljima i Prijepolju. Iz Prijepo-

Rimski epigrafski spomenik, Kazanci kod Gacka (Foto: J. Salčić)

Crtež: Epigrafski spomenik, Kazanci

Ija sa Kolovrata je natpis u kome se navodi ime Mage Aeli P. Antonius servus iz plemena Narensis.⁸ Pleme Narensa je imalo najveći broj dekurija, a kako navodi Plinije (III, 143) imalo je čak 102 (CII) dekurije. [Nerensis, us, i, orum, Narensi lat; Naresi (Apijan, III, 16); Naresio (Ptolomej, II, 165).] Posle poraza Dalmata u ilirskom ratu 35—33. godine pr. n.e. Oktavijan je pokorio veće pleme Nareza, koji su mu pružili veliki otpor (Apijan, Illyr., III, 16).

U tekstu se navodi žensko ime *Temus*, koja je kći Batona iz plemena Narensa, a iz porodice Anaei. Sva imena su ilirskog porekla. *Temus* se nalazi na ranije otkrivenom natpisu iz Fatnice (Bileća) kao *Temus Annaei filia* (CIL, III, 12800).⁹ U natpisu iz Fatnice se, naime, radilo o jednočlanoj onomastičkoj formuli kod imena *Temus Annaei filia*, s patronimikom i filijacijom, te natpis odražava ilirsku formulu koja je već prilagođena rimskom sistemu. Takva formula u našem natpisu iz Kazanaca je ista ne samo u onomastičkoj filijaciji nego se, može se reći, radi o identičnoj osobi, kćeri *Temus Annaei*. U oba natpisa se navodi *Baton*, kao otac kćerke *Temus*, s tom razlikom što je na natpisu iz Kazanaca dodato da je *Baton* poreklom iz plemena Narensa. Naš natpis daje detaljno objašnjenje o kojoj se osobi radi i šta se desilo sa kćerkom *Temus*. S obzirom na status njenog oca (*Baton*), koji je poreklom iz plemena Narensa, ne bi se moglo prihvatiti tumačenje I. Bojanovskog da je kćerka *Temus* dovedena kao ropkinja, a da naziv Narensi objašnjava kao kognomen njenom imenu, a ne kao etnonim plemena koje je živelo na ovom području, pogotovo zbog toga što natpis o kome govori nije video u originalu (I. Bojanovski, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Sarajevo 1988, str. 104).

Natpis iz Kazanaca je od velikog značaja za određivanje šireg prostora i naselja plemena Narensa na području Gacka i Fatnice kod Bileće. Jedan natpis iz Glavatičeva (Konjic) navodi Aeli Pines et *Temus parentes* (CIL, III, 8489). Na još dva natpisa iz Glamoča navodi se nomen *Temus Panes* (GZM, 1927, Sergejevski, str. 259),¹⁰ i iz Titograda (ranije Podgorica) takođe se navodi nomen *Julia Temus* kao ženska imena. Kako se vidi iz navedenih natpisa, žensko ime *Temus* je dosta zastupljeno na tom području koje je zauzimalo ilirsko pleme Narensa. Kako smo videli, u našem natpisu se izričito navodi da je ime *Temus* pripadalo srodniku jednog člana (*Batona*) plemena Narensa, dok natpis iz Prijepolja navodi samo naziv plemena («... Dis Manibus Narensis vixit annis XXVIII Mage Aeli antonis servus at coniugu posuit»¹¹).

Naziv porodice ANNAEI, iz koje je potekla kći *Temus* i otac *Baton*, u ovom slučaju je patronimik, a tipično je ilirsko ime od *Annae*, *Annaeus* koji može biti matronimik kao na spomeniku u Delfima (N. Vulić, Spomenik SKA, XCVIII, 1940—43, Beograd, str. 165, br. 333—338), a moguć je i na natpisu na žrtveniku iz Kolovrata (Prijepolje) *Annaei* kao patronimik.¹² Javlja se u patronimiku i na natpisu iz Fatnice kao *Temus Annaei filia*. Za ime *Anna* uporedi: CIL, III 1784 i 1820 (*Narona*).¹³

Na osnovu svih razmišljanja mogu se izvesti pojedini zaključci, važni za ubiciranje plemena Narensa na Gatačkom polju i za potvrdu ilir-

skih imena karakterističnih za srednjodalmatsko područje. Prema istraživanjima Fanule Papazoglu (*Les origines la destinée de l'état Illyrien — Illyrio proprie dicti, Historie, Bd XIV, Hf. 2, Wiesbaden 1965, 143—179*) i na osnovu pisanih izvora i spomenika utvrđeno je da je pleme Narensa obuhvatalo područje planinskog dela severoistočne Hercegovine, oko Konjica, Glavatičeva, Nevesinja, Gacka, i dela Crne Gore. Problem ubiciranja ilirskih plemena u rimsko doba je oduvek predstavljalo veliku raspravu među naučnicima. Starije nalaze spomenika publikovao je Nikola Vulić, koji je naveo i mišljenja V. Tomašeka, K. Pača i E. Svobode, a dao je i svoj predlog za pojedina plemena, ali prvenstveno po nalazima naziva na spomenicima.¹⁴ Najnoviji nalazi spomenika, koje je publikovao Miroslava Mirković,¹⁵ te naučne komentare Aleksandrine Cermanović i Dragoslava Srejićevića,¹⁶ te Milutina Garašanina¹⁷ i Ive Bojanovskog,¹⁸ navodeći nalaze i pojedinačne spomenike s natpisima, pružili su nove podatke o životu i običajima neromanizovanog i romanizovanog domorodačkog stanovništva na ovom kontinentalnom delu rimske provincije Dalmacije.

Koliko se u ovu problematiku može uključiti i naš novi rimski epigrafski spomenik iz Kazanaca, koji je još jedan dokaz ubiciranja plemena Narensa na nešto širem području nego što je to srednja Neretva, a isto tako i imena predstavljaju ilirska imena srednjodalmatskog područja, utoliko će njegovo otkriće još jednom potvrditi ranije pretpostavke.

Mesto Kazanci, gde je epigrafski spomenik pronađen, bilo je u prvim vekovima važan punkt na glavnoj rimskoj cesti od Cavtata do Srebrenice. U blizini lokaliteta nalaze se i dva veća rimska naselja. Neposredna blizina naselja je u direktnoj vezi sa nalazom nadgrobno natpisa, koji po svoj prilici nije bio jedini, a mogao je pripadati većoj rimskoj nekropoli. Pored toga, poznat je običaj da se nekropole podižu kraj puteva. Lokalitet, na kome je nađen natpis, in situ se nalazi kraj trase rimskog puta. Spomenuli smo rimski natpis iz Fatnice koji bi trebalo da bude srodan našem natpisu, a koji mu je i prostorno blizak, a nalazio se zapadno od rimske ceste, koja je prolazila kroz Bileću za Panik. U Plani i Fatnici se nalaze takođe rimski nalazi naselja i spomenici s natpisom, ali lokaliteti nisu arheološki ispitivani.¹⁹ Pojedinačni nalazi su povremeno publikovani, ali potpuna antička studija o ovom području nije u celosti izrađena.

Napomene

¹ P. Slijepčević, *Staro groblje po Gacku, Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM), Sarajevo 1928, str. 62*; I. Bojanovski, *Gatačko polje u antici, Tribunia 2, Trebinje 1976, str. 27—33*; Isti, *Tribunia 3, Trebinje 1977, str. 67*.

² I. Bojanovski, *Tribunia 3, o. c., str. 67—98*.

³ I. Bojanovski, *ibidem*; D. Sergejevski, s.v. *Korito (srez Gacko), Spomenik SKA 88, Beograd 1938, str. 21, br. 19*.

⁴ M. Mirković, *Iz istorije Polimlja u rimsko doba*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIV, sv. 12, Sarajevo 1975, str. 98—106.

⁵ P. Slijepčević, n. d., str. 61; I. Bojanovski, *Tribunia 2*, str. 36.

⁶ Slučajni nalaz na rimskom lokalitetu u Kazancima 1988. godine, u koji je izvršio uvid autor ovog rada, kada je pronađeno prilikom kovanja temelja za novu kuću Milorada Miće Tepavčevića spremište za hranu na rastojanju jedno od drugog od 9 m. Spremišta su bila iskopana levkasto, u obliku bunara, i bila su ozidana slaganim kamenom na dubini od 3 m u glinovitoj zemlji. U kulturnom sloju iznad tih jama nađeni su rimska keramika i staklo te jedan rimski novčić carice Faustine Avg., na osnovu čega se može zaključiti da je na tom mestu bilo antičko naselje. Lokalitet se nalazi u blizini Trgovišta. Iznad lokaliteta je, verovatno na manjem uzvišenju, bila praistorijska gradina, jer se u profilu iskopane zemlje nailazi na tanki kulturni sloj sa praistorijskom keramikom.

⁷ N. Mandić, *Gacko kroz istoriju*, Gacko 1985, str. 191—192. Profesor književnosti u penziji Novak Studo Mandić se više godina amaterski bavi sakupljanjem i čuvanjem arheoloških slučajnih nalaza sa područja gatačke opštine. Zahvaljujući njemu, veći broj vrednih predmeta je sačuvan za budući muzej u Gacku.

⁸ M. Mirković, *ibidem*, str. 100, sl. 2, spomenik 7.

⁹ GZM, 1900, str. 174; WM, II, 1894, str. 61, sl. 7; WM, IV, 1896, str. 253, sl. 15; I. Bojanovski, *ibidem*, str. 36, bilj. 26; Isti, *Tribunia 3*, str. 97.

¹⁰ Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Öst. Ak. d. Wiss., Wien 1957, p. 333.

¹¹ M. Mirković, o. c., str. 100, spomenik 7.

¹² *Ibidem*, str. 102.

¹³ *Ibidem*, str. 48. Za ime Anna uporedi: CIL, III, 2012, Salona, CIL, III, 12816, Epetion.

¹⁴ N. Vulić, *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, XCVIII, Beograd 1941—1943, br. 308, str. 165, br. 333—338, br. 330—333; Isti, *Spomenik SKA*, LXXI, Beograd 1931, str. 136, br. 316—320, br. 328—336; Isti, *Iz antičke istorije naše zemlje*, Glas SKA, CLX, II razred, 82, Beograd 1934. N. Vulić sumnja da su Narezi živeli samo na srednjoj Neretvi.

¹⁵ M. Mirković, n. d., str. 102.

¹⁶ A. Cermanović i D. Srejavac, *Rezultati novih arheoloških istraživanja u jugoistočnom delu rimske provincije Dalmacije*, Materijali IV, VII kongres AJ, Herceg-Novi 1966, Beograd 1967, str. 23. i 25.

¹⁷ M. Garašanin, *Istorija Crne Gore*, Titograd 1967, str. 221. i d.

¹⁸ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988, str. 104. i d.

¹⁹ I. Bojanovski, *Tribunia 2*, str. 44.

V. Atanacković-Salčić

Zusammenfassung

Im Jahre 1984 ist man im Dorf Kazanci, südlicher Teil der Gemeinde Gacko, auf der römischen Verkehrsstraße Epidaurum-Argentaria auf einen antiken epigraphischen Fund gestoßen. Der Fund enthält eine aus sechs Zeilen bestehende Inschrift, in der, neben dem illyrischen Mädchennamen Temus Annaei filia, auch ihr aus dem Geschlecht Narensa stammender Vater Baton erwähnt wird. Eine identische Grabinschrift war viel früher in Fatnica, (Bileća) entdeckt worden. Es ist anhand dieser Inschrift möglich anzunehmen, daß das ziemlich große illyrische Geschlecht Narensa, das sogar CII Dekurien (Plinius, III, 143) hatte, ein viel größeres Gebiet bewohnte, von Konjic, Glavatičevo und Nevesinje bis Gacko, Bileća, Pljevlja und Prijepolje in Montenegro. Die Inschrift wird in das Ende des II oder den Anfang des III Jahrhunderts n. u. Ztr. datiert.